

John Toland - ateista w osiemnastowiecznej Brytanii

Autor tekstu: **Piotr Napierała**

Wolnomyśliciel irlandzki John Toland (1670-1722), pochodził z katolickiej i irlandzkojęzycznej północnozachodniej części kraju. W wieku 16 lat przeszedł na protestantyzm, co pozwoliło mu podjąć studia teologiczne na uniwersytecie w Glasgow, po których w Edynburgu przyznano mu tytuł magistra (1690). Angielscy dysydenci protestanccy przyznali mu stypendium na kontynuowanie studiów w holenderskiej Lejdzie. Potem studiował też w Oxfordzie (1694-1695). Wbrew nadziejom dysydentów nie został jednak ich orędownikiem, lecz zwolennikiem racjonalistycznej interpretacji Biblii czyli deistą. Pod wpływem pism Locke'a był też radykalnym orędownikiem wolności politycznej. W swojej pierwszej książce: [Christianity not Mysterious](#) (1696), rozwijając epistemologiczny racjonalizm Locke'a, dowodził, że Biblia nie zawiera prawdziwej tajemnic, ponieważ dają się one albo wytłumaczyć regułami nauk przyrodniczych, albo są zupełnie bez sensu i powinny być odrzucone jako bełkot. Tylko po pozbyciu się tajemnic, jak uważał Toland, chrześcijaństwo zachowa swój autorytet moralny. Toland powoływał się przy tym na Fontenelle'a, Bayle'a, Hobbesa i Spinozę, oraz wielu innych. Wszystkich

kapłanów i księży od starożytności począwszy, Toland uważał za podłych oszustów. Uważał, że bóg osobowy, dowodzi jedynie narcyzmu proroków, dowodził, że nieśmiertelność duszy jest wynalazkiem starożytnych Egipcjan. Pisał o hipokryzji profesorów, podtrzymujących fikcję religijną, ze strachu przed władzami [\[1\]](#).

Za te poglądy był ścigany w Londynie, a w Dublinie jego książkę spalił kat (Toland lubił prowokować i pojechał nawet do Irlandii, by rozkoszować się złą sławą po publikacji książki) [\[2\]](#). Po studiach w Oxfordzie, żył prawie całe życie w Londynie, choć dość często wyjeżdżał zwłaszcza do Niemiec i Holandii. Toland był ponoć pierwszą osobą nazwaną „wolnomyślicielem” (przez biskupa George'a Berkeley). Napisał ponad sto książek na różne tematy. Najczęściej krytykował kościelne instytucje i wspierał swym piórem sprawę wigów. Pisał biografię republikanów z minionego wieku (takich jak [James Harrington](#) ([http://en.wikipedia.org/wiki/James_Harrington_\(auth_or\)](http://en.wikipedia.org/wiki/James_Harrington_(auth_or))), [Algernon Sidney](#) (http://en.wikipedia.org/wiki/Algernon_Sidney) i [John Milton](#) (http://en.wikipedia.org/wiki/John_Milton)), i prace takie jak: *Anglia Libera* czy *State Anatomy*, w których starał się godzić republikanizm z konceptem monarchii konstytucyjnej. W 1704 roku (*Letters to Serena*) krytykował już nie tylko kościelną, ale i polityczną hierarchię społeczną, i analizował dlaczego ludzie tak chętnie przyjmują fałszywe sumienie (*false consciousness*). W dziedzinie nauk politycznych Toland, głosił, że wolność definiuje bycie człowiekiem, a polityczne instytucje powinny ją gwarantować, a nie tylko zapewniać ład i porządek, dlatego rozum i tolerancja powinny być filarami dobrego społeczeństwa, była to najbardziej wyrafinowana forma wigizmu, opozycyjna wobec torysowskiego przekonania o świętym autorytecie władzy (zarówno religijnej jak świeckiej).

Toland popierał też równość prawa wobec członków wszystkich społeczności, i jako pierwszy popierał nadanie Żydom (którzy wciąż byli jedynie tolerowani), pełni praw obywatelskich (*Reasons for Naturalising the Jews* 1714) popierając naturalizację brytyjskich Żydów [\[3\]](#), pisał o trudnościach Żydów weneckich [\[4\]](#). W 1753 Żydów naturalizowano i zrównano w prawach z chrześcijanami na mocy *Jewish Naturalisation Act* (ponad sto lat wcześniej niż w zdecydowanej większości krajów Europy), co wywołało falę zaniepokojenia i ksenofobii w stosunku do nich, dlatego w 1754 ustawę cofnięto. Żydzi nie mogli zatrudniać się u angielskich rzemieślników. Niektórzy Żydzi organizowali gangi złodziei, co nie polepszało ich obrazu w oczach angielskich. W 1771 roku Sir John Fielding wspominał o tym, że często tłum atakował i napastował Żydów na ulicy z okrzykiem: *go to Chelsea!*, ponieważ powszechnie znany był proces sądowy przeprowadzony w tej dzielnicy, w wyniku którego 4 Żydów powieszono za morderstwo [\[5\]](#). Na mocy *Alien Act* z 1792 roku Żydów często deportowano, jako jednostki niepożądane. W 1734 oceniano, że było ich w Anglii ok. 6.000, w 1753 ich populację oceniano na 5.000. Dziś przypuszcza się, że w 1800 roku mogło mieszkać ich ok.

20.000 w Londynie, a ok. 500 w innych miastach i portach. Powszechnie bano się, że niższy standard życia tak środkowoeuropejskich Żydów, jak Francuzów spowoduje masową emigrację zarobkową, która będzie stanowić dla Anglików „nieuczciwą” konkurencję, dlatego często słychać było na ulicach Londynu okrzyki: *No Jews! No wooden-shoes!* (tj: żadnych Żydów i Francuzów) Francuzi kojarzyli im się z drewniakami noszonymi przez francuską biedotę [6].

Londyn w omawianej epoce był już w pewnej mierze miastem emigrantów, w którym mówiono stu językami. Czasem wykorzystywano ich status jako argument w walce politycznej, przykładowo pod koniec 1709 roku torysi zaatakowali przeforsowany (jeszcze w 1708 roku) przez Wigów *Foreign and Protestants Naturalization Act* nadający prawa poddanych brytyjskich dużej liczbie biednych francuskich (hugenotów) [7] i niemieckich emigrantów, zrujnowanych przez działania wojenne w Niemczech. Hugenoci przybywali od dawna w niewielkich grupach wzbogacając życie londyńskie i dostarczając arystokratom nauczycieli francuskiego dla ich potomków. Niemcy zaś przybyli w większej liczbie. Między majem a czerwcem roku 1709, ponad 12.000 luterkańskich Niemców z Palatynatu [8] (*poor Palatines*) i Szwabii przybyło do Londynu i portów brytyjskich [9]. Rządzący wtedy wigowie uważali, że należy zapewnić tym ludziom opiekę. Także ludność londyńska powitała ich bardzo ciepło [10]. Katolików odsyłano do Irlandii, Karoliny i Nowego Jorku. Opieka nad Niemcami była wyzwaniem dla nadszarpniętego wysokimi podatkami [11] i wojenną drożyną kraju, a zwłaszcza stolicy, gdzie trafiła większość uciekinierów. Opozycja bezwstydnie wyzyskała chrześcijańską postawę rządu do dalszych nań ataków. W 1825 roku przeprowadzono *general naturalisation* wielu poddanych francuskiego i niemieckiego pochodzenia, wtedy proces adaptacji uległ znacznemu przyspieszeniu.

Jedynie wobec katolików, Toland miał nieco gorsze zdanie, lecz to wynikało z jego autentycznego strachu przed jakobickimi powstaniami, i nietolerancją Rzymu. W „Traktacie o trzech oszustach” — *Treatise of the Three Impostors*, czyli chrześcijaństwie, islamie i judaizmie, pisał Toland o nadużyciach przedstawicieli tych religii (traktat ten był uważany błędnie za stary średniowieczny potępiany wszędzie tekst).

Po nastaniu rządów dynastii hanowerskiej (Jerzy I został królem Wielkiej Brytanii w 1714 roku), Toland nieco załagodził republikańskie aspekty swej myśli politycznej. Już w 1701 roku bronił zresztą sprawy hanowerskiej sukcesji, by Anglia znów nie zawędrowała pod papistowskie jarzmo, został w nagrodę agentem rządowym, stąd jego częste podróże, zwłaszcza po Niemczech przed 1714 rokiem [12]. Uważał wtedy, że idealna monarchia powinna dbać o cnoty obywatelskie, społeczną harmonię, sprawiedliwą wolność (*just liberty*) i wspieranie umysłów (*preservation and improvement of our reason*).

Toland sam podawał się za panteistę (*Socinianism Truly Stated, by a pantheist* — 1705), utożsamiając go zresztą ze spinozjanizmem, dystansował się zarówno wobec ortodoksji, jak i ateizmu. Choć niektórzy badacze przypuszczali, że maskował w ten sposób swój rzeczywisty ateizm, by uniknąć prześladowania, a jednocześnie przekazać swe idee czytelnikom. W pracy: *Pantheisticon, sive formula celebrandae sodalitatis socraticae* (Pantheisticon, lub forma świętowania Towarzystwa Sokratejskiego), wykił liturgię anglikańską, dopasowując cytaty autorów pogańskich, które imitowały styl owej liturgii. Toland często naśladował ezoteryczny styl religijnych pism, by mieć kontakt z religijnymi czytelnikami, trochę w stylu koncepcji kpiarskiej (*derisory*) filozofii lorda Shaftesbury. Toland natchnął takich filozofów jak Hume, Montesquieu, a w sensie negatywnym Burke’a. Robert Pattison napisał o Tolandzie: „Dwieście lat wcześniej spalono by go na stosie jako heretyka, dwieście lat później uczyniono by profesorem religii porównawczej na Uniwersytecie Kalifornijskim. W racjonalistycznym klimacie XVIII-wiecznej Wielkiej Brytanii, po prostu ignorowano go aż do śmierci” [13].

Przypisy:

[1] P. Hazard, *Kryzys świadomości europejskiej 1680-1715*, PIW Warszawa 1974, s. 139-141

[2] Ibidem, s. 141.

[3] Żydzi zaczęli przyjeżdżać bardziej masowo do Londynu za panowania Karola II (1660-1685). Początkowo przybywali jedynie Sefardyjczycy z Portugalii (w o wiele mniejszym stopniu także z Hiszpanii), dla których zachętą były zarówno związki dynastyczne Anglii z Portugalią, jak i handlowa ekspansja Anglii. Ci Żydzi byli często zamożni, inaczej niż nieco później napływający Żydzi aszkenazyjscy uciekający przed

biedą lub prześladowaniami; m.in. z habsburskich Czech (1744). I rozbiór Polski w 1772 roku przyniósł kolejne migracje, podobnie jak oblężenie Gibraltaru przez Hiszpanów, kiedy to kilka statków z marokańskimi Żydami dotarło do Londynu. Pierwszą synagogę aszkenazyjską wzniesiono w 1722 roku w Aldgate.

[4] R. Calimani, *Historia Getta Weneckiego*, Czytelnik Warszawa 2002, s. 257.

[5] D. George, *London Live in Eighteenth Century*, s. 137.

[6] *Ibidem*, s. 139.

[7] Szukali oni schronienia w Anglii od roku 1685, kiedy Ludwik XIV odwołał Edykt Nantejski gwarantujący tolerancję wobec wyznań protestanckich.

[8] W większości wysłano ich do Irlandii.

[9] *A New History of London : Including Westminster and Southwark*, London 1773, Book 1, Ch. 18: *Queen Anne*.

[10] Vide: D. George, *London live in the Eighteenth Century*

[11] W czasach pokoju podatek gruntowy (*land tax*) wynosił 1 szyling od Funta i mógł urosnąć w czasie wojny do 4 szylingów. Na szczęście dla mieszkańców osiemnastowiecznej Wielkiej Brytanii jego wysokość była określona wcześniej i przewidywalna.

[12] P. Hazard, *Kryzys świadomości europejskiej 1680-1715*, PIW Warszawa 1974, s. 142.

[13] *Two centuries earlier the establishment would have burned him as a heretic; two centuries later it would have made him a professor of comparative religion in a California university. In the rational Protestant climate of early 18th-century Britain, he was merely ignored to death*, vide: R. Pattison, *The Triumph of Vulgarity*. New York: Oxford University Press, 1987, s. 22. Zobacz też: J.I. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750*, 2001.

Piotr Napierała

Urodzony w 1982r. w Poznaniu - historyk; zajmuje się myślą polityczną oświecenia i jego przeciwników i dyplomacją Francji i Anglii XVIII wieku, a także kwestiami związanymi z ustrojem państw (Niemcy, Szwecja, W. Brytania, Francja) w tej epoce.

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 13-10-2012)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,8425) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,8425>)

Contents Copyright © 2000-2012 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2012 Michał Przech

Właścicielem portalu Racjonalista.pl jest Fundacja Wolnej Myśli.

Autorem portalu jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane

w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie elementy tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz Racjonalista.pl

Strona 3 z 4

inne programy komputerowe są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki prezentuje.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl